

A. Girininkas K. Permino daktaro disertaciją įvardino kaip etnologinį-archeologinį darbą. Empiriniai jo aspektai yra išsamūs. Lietuvos ir Latvijos luotai turi daugiau panašumų negu skirtumų. Matyt, tam įtakos turėjo panaši regiono socioekonomikos istorija. Socioekonominiai aspektai darbe galėjo būti labiau išryškinti. Disertacijoje yra netikslumų, ypač dėl luotų datavimo. Dendrochronologinį datavimo būdą galima naudoti ir nepjaustant dirbinio. Disertacijoje nepanaudoti paleogeografiniai duomenys, nes dabartinis hidrografinis regiono vaizdas, palyginti su ankstesniais laikais, yra nemažai pakitęs. Reikėjo pateikti medžiagos, kokiais aspektais luotas buvo naudojamas per laidotuves. Visa tai galima patikslinti rengiant monografiją.

G. Zabiela pabrėžė du disertacijos aspektus: kalbinį – etimologinį ir tipologinį. Dėl luotų įvardų ką nors iš esmės prieštarauti ne filologui sunku, o tipologinis aspektas savaime yra geras. Kyla klausimas: ką ši tipologija duoda? Galimas atsakymas nuskambėjo iš disertanto lūpų gynimo metu – tipologija padeda datuoti ir plačiau interpretuoti luotų dalis, kurios (o ne sveiki luotai) ir sudaro didžiąją luotų dalį. Atrodo, kad prie luotų temos Lietuvoje bus galima grįžti anksčiau negu po 50 metų, nes dar yra nepanaudotų ikonografinių šaltinių. Per pastaruosius 10–15 metų akvalangininkai iš ežerų nuolat iškelia naujų egzempliorių. Luotas, ko

gero, yra pati seniausia transporto priemonė, tad joje vargu ar galima ieškoti kažkokių etninių indikatorių ar kitokių regioninių skirtumų.

Po kiekvieno tarybos nario pasisakymo K. Perminas atsakydavo į iškeltus klausimus, patikslindavo diskutuotinas vietas, paaiškindavo savo poziciją vienu ar kitu klausimu. Daugiau dėmesio jis skyrė luotų chronologijos klausimams, vietai žmonių dvasiniame gyvenime. Pabrėžta, kad dėl luotų etimologijos konsultuotasi su viena geriausių Lietuvos etimologijų prof. Audrone Kaupiene. M. Bertašius ir A. Girininkas su disertantu dar diskutavo apie upių luotus, laivo formos kapus.

Disertantas sulaukė ir klausytojų klausimų. Teirautasi dėl darbo chronologinių ribų (I. Masiulienė), įvardų ir radimviečių koreliacijos (E. Prancėnaitė). Tačiau bene išsamiausiai pasisakė dr. Vykintas Vaitkevičius. Jis iškėlė klausimus, ar darbo išvadas galima taikyti kitose kaimyninėse šalyse (pirmiausia Baltarusijoje), kad luotų pažinimui labai svarbios yra upių baseinų teritorijos. Luotai geriausiai išsilaikė archajinėse kultūrose, kurių relikto daugiau yra Baltarusijoje, tad jų atskleidimui reikia plačiau naudoti šio regiono luotų etimologiją ir tautosaką. Į visus šiuos klausimus disertantas irgi atsakė.

Po slapto balsavimo tarybos nariai vienbalsiai nutarė Klaidui Perminui suteikti humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro mokslo laipsnį.

Gintautas ZABIELA

LAURYNŲ KURILOS DAKTARO DISERTACIJA „SOCIALINĖ ORGANIZACIJA RYTŲ LIETUVOJE III–XII A. (LAIDOJIMO PAMINKLŲ DUOMENIMIS)“

2009 m. lapkričio 6 d. Vilniaus universitete, Istorijos fakultete, Laurynas Vytis Kurila apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)“. Darbo vadovas – prof. hab. dr. Mykolas Michelbertas, mokslinis konsultantas – prof. dr. Rimantas Jankauskas,

oponentai – doc. dr. Gintautas Vėlius, doc. dr. Valdemaras Šimėnas, gynimo tarybos nariai: prof. dr. Aleksiejus Luchtanas, doc. dr. Arūnas Barkus, dr. Vykintas Vaitkevičius, dr. Andra Simniškytė.

Disertacijos tikslas – socialinių santykių Rytų Lietuvoje geležies amžiuje analizė laidojimo paminklų duomenimis. Ja siekiama pateikti visuomenės socialinės organizacijos ir jos raidos studiją.

Pagrindiniai darbe ginami teiginiai: laidojimo paminklo konstrukcija ir įkapės atspindi mirusiojo gyvenime turėtą socialinį statusą; kiekvieno individo padėtį sąlygojo amžius, lytis, įgyta ir įgimta padėtis, o šių faktorių reikšmė buvo nevienoda at-

skirais kultūros etapais; bendruomenės pagrindą sudarė mažoji ir išplėstinė šeima; visuomenė buvo susiskaidžiusi į socialines klases; aptariamoji socialinė organizacija laikytina vadyste; socialinės organizacijos kaitai įtakos turėjo išorės veiksniai.

Priešistorinės socialinės organizacijos tyrimai – dar retokai girdima tema Lietuvoje, o L. Kurilos studija – pirmasis disertacijos pavidalą įgavęs darbas. Jį sudaro įvadinė dalis, 4 skyriai: „Rytų Lietuvos pilkapiai: chronologija, teritorija, raida“, „Istoriografija“, „Duomenys ir tyrimų metodika“, „Rezultatai“, išvados, per 500 pozicijų šaltinių ir literatūros sąrašas, net 150 iliustracijų, lentelių ir diagramų.

Šioje disertacijoje pirmą kartą Lietuvoje eksplikuojama „socialinio asmens“ sąvoka ir jį formuojantys veiksniai: lytis, amžius, įgyta, įgimta padėtis bei konkretaus kultūros etapo realijos. Remiantis jų ryšiais su įvairiais laidosenos aspektais disertacijoje siekta atskleisti socialinio statuso daugiasluoksniškumą bei jo kaitos niuansus. Kaip pripažįsta pats autorius, metodine ir teorine prasme tai nėra absoliučiai novatoriškas darbas. Laidojimo paminklų, kaip socialinės organizacijos indikatorius, reikšmė teoriniu lygmeniu jau 40 metų yra viena iš labiausiai diskutuojamų temų archeologijoje. Disertacijoje pateikta išsami požiūrių į socialinių santykių atspindžius laidosenoje ir jų raidą apžvalga pasaulio mastu galėtų būti įvardinta metodine laidojimo archeologijos istorijos priemone lietuvių kalba. Ji neleidžia suklysti ir dėl paties disertanto teorinio pagrindo – akivaizdu, jog didelį poveikį jam darė procesų mokyklos tyrėjų idėjos, požiūris į laidoseną kaip į socialinio statuso atspindį. Nors disertantas teigia neignoruojantis ir posprocesualistinių minčių dėl simbolių reikšmių ir ideologijos, įterptų tarp žmogaus ir jo materialinės kultūros, ginamuose teiginuose „Naujosios archeologijos“ įtaka juntama tiek teorinių prielaidų (disertacijos pristatyme buvo nurodytos keturios: visuotinis aukštesnio statuso siekis; statuso atspindys laidojimo paminkle; laidojimo sudėtingumo ryšys su laidojamo asmens statusu; laidojimo papročių įvairovės ryšys su socialinės organizacijos kompleksiskumu), tiek socia-

linės organizacijos modelių pagal E. R. Service ir M. H. Fried taikymo ir terminijos (diferencijuota visuomenė, socialinės klasės, vadystė, ir pan.), tiek ir tyrimų principų (skaitinių parametrų, statistinių metodų taikymo, dėsningumą ieškojimo) prasme. Galima nutuokti, kad simpatijas procesiniam požiūriui lėmė „Naujamajai archeologijai“ būdingas metodiškumas. XX a. 8 dešimtm. apibrėžta socialinių santykių, visuomenės struktūros tyrinėjimų metodinė koncepcija, atskleistos statistinių metodų taikymo galimybės adaptuojamos ir plėtojamos L. Kurilos disertacijoje.

Darbo metodu pasirinkęs kapų archeologinių ir osteologinių duomenų koreliaciją, be archeologinio bagažo, disertantas ugdė savo gebėjimus fiziniėje antropologijoje – darbo autoriui teko perprasti ne tik bendruosius osteologinės medžiagos tyrimo principus, bet ir kremacijos įtakos jai subtilybes. Disertanto gebėjimas suvaldyti gausią, labai nevienalytę, įvairiai dokumentuotą medžiagą ir paversti ją skaičiais neliko nepastebėtas nė vieno darbą vertinusiųjų.

Disertacijos gynimo metu bene daugiausia svarstymų buvo susiję su teorine prielaida, ar patikima kapų medžiagos pagrindu modeliuoti realiame pasaulyje egzistavusias socialines struktūras, ir metodinėmis jos išpildymo galimybėmis. Šia tema nuskambėję vertinimai bei diskusijos ir pateikiami šioje disertacijos gynimo posėdžio apžvalgoje.

Laidojimo paminklų, kaip socialinės organizacijos indikatorius, vaidmuo Lietuvoje, kaip ir pasaulyje, vertinama nevienareikšmiškai. Tai galima buvo pajusti ir disertacijos gynimo metu. Pradedant išsiskyrusiomis oponentų nuomonėmis vieni pasisakiusiųjų laidosenos ir socialinės organizacijos ryšį vertino entuziastingai (V. Šimėnas, A. Luchtanas, M. Michelbertas), kiti į ją žvelgė rezervuoti (G. Vėlius, V. Vaitkevičius, A. Simniškytė), treči laikėsi neutralios pozicijos (A. Barkus).

Į prielaidą, jog sudėtingesnis laidojimas atspindi aukštesnį statusą, buvo nukreipti šaltinių kritikai skirti pastebėjimai. Oponentas G. Vėlius atkreipė dėmesį į šalutinius faktorius, galėjusius turėti įtakos laidosenos sudėtingumui. Tarkim, pilkapių dydį galėjo lemti sampilo pylimas žiemos

metu, bendruomenės pajėgumas ar tiesiog vietos sampliai formuoti nebuvimas; pabrėžė, jog nė vienas iš didžiųjų pilkapių nėra tyrinėtas. Priminta, jog didelę šaltinių duomenų bazės dalį sudaro būtent pastarųjų metų, taigi – ardomų ir suardytų pilkapių kasinėjimų duomenys. Iškeltas klausimas, ar korektiška yra griautiniuose ir degintiniuose kapuose aptinkamų įkapių sudėtį ir skaičių vertinti pagal vienodą metodiką (V. Vaitkevičius, A. Simniškytė). Disertantas pripažino, jog iš tiesų egzistuoja daugybė galimų išlygų, galinčių pakeisti turimą vaizdą, tačiau ne visas jas įmanoma nustatyti, juo labiau formalizuoti, tad jis kreipė dėmesį į statistiškai ryškėjančias tendencijas. Dar ne kartą dėl kiekybinių parametrų ir jų analizės patikimumo kilusias pastabas apibendrino darbo vadovo prof. M. Michelberto diplomatija, jog „yra tiesa, yra melas ir yra statistika“.

Metodinių pastabų išsakyta ir dėl požiūrio į įkapių vertę, ypač turtinę. L. Kurila pirmasis Lietuvoje adaptavo įkapių tipų koreliacijos su komplekso įvairove metodą. A. Simniškytė pastebėjo, jog jis itin pasiteisino vertinant kapus su priešingos lyties įkapėmis, pasiūlydama pabandyti pritaikyti atskirai vyrų ir moterų kapams. Vis dėlto perdėtai kiekybiškas požiūris susilaukė nemažai priekaištų. G. Vėlius pabrėžė, jog pasirinkti tyrimo principai faktiškai ignoruoja kitus įkapių požymius, pvz., medžiagiškumą ar technologiją. V. Vaitkevičius taip pat atkreipė dėmesį į darbe išryškėjusią disproporciją tarp įkapių turtinės vertės vaidmens sureikšminimo ir įkapių simbolinių reikšmių ignoravimo, kvestionuodamas išankstinę prielaidą, jog apie pirmąsias žinoma kai kas daugiau tikro nei apie antrąsias. Tyrinėtojas pabrėžė etnografinių duomenų svarbą ir jų panaudojimo disertacijoje stoką, taikliai pastebėdamas, jog laiko atstumas tarp etnografijos ir archeologijos yra ne didesnis nei tarp vienoje imtyje disertacijoje analizuojamos Mėžionių ir Rokantiškių pilkapių medžiagos.

Iškeltas klausimas, ar biologinio amžiaus tarpusnis galima sutapatinti su žmogaus socialinės raidos etapais (V. Vaitkevičius). Juk, pvz., į vieną 20–40 metų amžiaus intervalą patenka ir 20, ir 40 metų amžiaus individai, kurie socialiai yra labai skirtingi.

Deja, tokius intervalus diktuojanti osteologinės analizės metodika, tad tyrinėtojams belieka tik apgailestauti dėl ribotų analizės galimybių.

Disertacijoje osteologiškai buvo analizuoti 514-os asmenų palaikai iš 425 kapų, rastų 67-iose laidojimo paminkluose. Tai sudaro tik kiek daugiau kaip trečdali visų tyrinėtų Rytų Lietuvos pilkapių žmonių kapų. Pasak L. Kurilos, tai sumažina naudojamų duomenų bazę, tačiau tiriant socialinę organizaciją leidžia priartėti prie konkrečių individų, per kuriuos mėginama rekonstruoti visos visuomenės socialinę organizaciją. Prielaida, jog tam tikra statistinė imtis gali atspindėti visumą, lydi visą disertacijos tekstą. Tiesą sakant, ji lydi visą archeologijos mokslo kelią. Vis dėlto faktiškai visi kalbėjusieji pasigedo bandymų atlikti individualių pilkapynų, kompaktiškų jų grupių ar bent atskirų lokalinių regionų duomenų apskaičiavimus ir palyginti juos su bendru masyvu. Panašių pastabų išsakyta ir dėl atskirų chronologinių horizontų, kurių disertacijoje faktiškai nepaisyta, ir apibendrintas tūkstančio metų socialinės struktūros modelis. Disertanto nuomone, atskirų laikotarpių ar paminklų analizė daugeliu atvejų sumažintų duomenų bazę iki labai menkai patikimos, kadangi geriau ištirtų paminklų yra vos keletas, duomenys labai fragmentiški. Jo tikslas buvo sukurti tam tikrą III–XII a. apibendrintą vaizdą, savotišką teorinį socialinės organizacijos modelį. Vadovaudamasis tuo rinkęsis ir atitinkamus tyrimo principus: daug dėmesio skyres skaitinei materialinės kultūros išraiškai, leidžiančiai nustatyti bendruosius dėsningumus; apgailestavo, jog dėl to nukentėjo lokalus bendruomenių kontekstas. Tokį pasirinkimą komentavęs V. Vaitkevičius atkreipė dėmesį, jog į Rytų Lietuvos pilkapius žvelgiant būtent lokaliai ir per baltų religijos specifiką būtų galima suderinti socialinės organizacijos bei turtinę/ekonominę prizmę su religinio pobūdžio paaiškinimus teikiančia perspektyva.

Didžioji L. Kurilos darbo dalis, įvardinta „Rezultatai“, skirta socialinės struktūros ir organizacijos paieškoms per statuso ir jo išraiškos laidosenoje analizę. Šioje dalyje atsiskleidė pasirinktos metodikos galimybės, autoriaus platus akiratis, ge-

bėjimas „valdyti“ turimus duomenis bei išvalgiai interpretuoti statistiškai apdorotą medžiagą ir pateikti ja pagrįstas išvadas. Pagyvėjimą auditorijoje iššaukė disertanto atliktų paleodemografinių tyrimų rezultatų aptarimas. Skaičiuodamas paleodemografijoje visuotinai naudojamais metodais disertantas nustatė tuo metu gyvavus mažas, 5–6 asmenų, bendruomenes. Kalbėjusiųjų neįtikino disertacijoje daroma prielaida, jog pilkapynai šiuo požiūriu atspindi visą visuomenę, juolab neturint nė vieno išsamiai ištirto paminklo. Svarstytas samplių išlikimo klausimas, ar bendruomenė laidojo tik viename pilkapyne, ar visi mirusieji buvo laidoti pilkapiuose, pagaliau ar visi buvo laidoti. Ši problema nėra nei lokali, nei unikali ir kartais kelia abejonių, ar populiacijos dydžio skaičiavimai priešistorinių laikų laidojimo paminklų medžiagos pagrindu yra prasmingi. Dėl to „ore pakimba“ socialinių struktūros tyrimų pagrįstumas. Nepaisant demografinių skaičiavimų spragų, A. Simniškytės nuomone, disertacijoje pateikta medžiaga ir disertanto išvalgos vyrų ir moterų, suaugusių ir nesuaugusių individų, individualių ir grupinių kapų atžvilgiu orientuoja į socialinės organizacijos tyrimus būtent bendruomenių lygmeniu.

Viename iš baigiamųjų darbo poskyrių kapai su skirtingu įkapių skaičiumi skirstomi į 3 grupes, kurios savo ruožtu prilyginamos socialinėms klasėms: karinį ir socialinį elitą, laisvuosius bendruomenininkus ir nelaisvuosius. Disertantas pastebėjo, kad tokia klasinė struktūra buvusi labai panaši daugumoje vienalaikių barbarų visuomenių. Vis dėlto šie bendri bruožai netenkino G. Vėliaus ir A. Luchtano smalsumo: apgailestauta, jog nepakankamai išplėtotą socialinio elito tema, nedetalizuota, tarkim, kuo skiriasi karinis elitas nuo socialinio, kokias grupes (pirklių, amatininkų, žynių, etc.) apima pastarasis.

Oponentas G. Vėlius, atkreipęs dėmesį į autoriaus teksto pradžioje išsakytą siekį iliustruoti ikivalstybinės rytinių baltų bendruomenės socia-

linę sanklodą, kuris pretenduoja atskleisti vėliau čia vykusių politinių procesų priežastingumą, tikėjosi paaiškinimo, kodėl būtent Rytų Lietuvoje II tūkst. pradžioje funkcionavusi gan sudėtinga socialinė sistema – klasikinė kompleksinė vadystė – XIII a. peraugo į valstybę. Kaip paaiškėjo iš disertanto atlikto tyrimo ir jo atsakymo, apsibrėžtos metodikos rėmuose atlikti tyrimai vis dėlto nesuteikia informacijos šiuo klausimu, nes valstybės priešaušrio įvykiai pilkapiuose, kurie tuo metu jau nyko, nebeatsispindėjo. Daugelio pokyčių priežasčių jis bando ieškoti geopolitinių veiksnių ir permainų bendrame Europos žemėlapyje fone. Paradoksalu, bet be apčiuopiamų pokyčių I tūkst. po Kr. viduryje vėliau žymesnių permainų Rytų Lietuvos laidosenoje nepastebima. Įdomu ir intriguoja, kad jokių pėdsakų nepaliko net didysis socialinių transformacijų periodas X–XI a., neatspindi kaimyninės Rusios įtaka (A. Luchtanas, A. Simniškytė). Tai savotiškas galvosūkis ateičiai, kuris dar kartą primena, kad socialinių santykių ir laidosenos ryšys ne visuomet yra tiesioginis, o jam dešifruoti būtina įvairiarūšių duomenų amplitudė. Kalbėjusieji linkėjo jį spręsti kompleksiskai, pasitelkiant kuo įvairiapusiškesnę informaciją: žirgų ir simbolinius kapus, pačių pilkapynų struktūrą ir išsidėstymą, jų atsiradimo kraštovaizdyje momentą bei pabaigą, taip pat panaudojant duomenis iš gyvenviečių ir piliakalnių.

Daugelį posėdžio metu išsakytų pastabų, paklaidų, metodinių išlygų disertantas prisipažino ne kartą svarstęs. Ryšių tarp laidosenos, socialinio statuso ir socialinės organizacijos ieškojimas gali atrodyti labai patrauklus ir būti labai rizikingas. Tai atsispindi ir savikritiškumo, lankstumo, laviravimo tarp galimybių nestokojančiame tekste, kas dar kartą patvirtina platų autoriaus akiratį ir gebėjimą reiškinius matyti įvairiapusiškai. Reikšmingas Lauryno Kurilos įnašas tyrinėjant praeities visuomenes buvo vieningai pripažintas ir palinkėta tolesnės jų pažinimo sėkmės.

Andra SIMNIŠKYTĖ